

WESTFRIESE EKKLESIA zondag 4 juni 2023

'Veel te laat heb ik jou lief gekregen'

Alex van Heusden

Augustinus voelde de kou. Hij is een van de weinigen uit de Oudheid over wie we heel veel persoonlijke details kennen van deze of serieuze aard. Geen figuur uit de antieke wereld is voor ons toegankelijker dan hij.

Zo begint een biografie over Aurelius Augustinus (Henry Chadwick, *Augustine of Hippo. A Life*, Oxford 2009). Details uit de persoonlijke leefsfeer hebben we zojuist horen voorlezen. Geen figuur uit de oudheid geeft ons zo'n toegang tot zijn gemoed. 'Ik schreide in bittere vermorzeling van mijn hart.'

Belijdenissen, zijn autobiografie, begon hij te schrijven in het jaar 397 - hij was toen drieënveertig jaar oud en twee jaar bisschop van Hippo in Noord-Afrika. In *Belijdenissen* schetst hij zijn levensgang vanaf zijn jeugd tot aan zijn bekering tot het christendom. Het boek eindigt met de dood van Monnica, zijn moeder, in Ostia, de havenstad van Rome. 'Ik drukte haar de ogen toe en in mijn binnenste stuwde zich een mateloos grote droefheid op, die in tranen dreigde over te stromen' (*Belijdenissen* IX, XII, 29).

Van kindsbeen af was Augustinus een hartstochtelijke, maar ook hevig twijfelende zoeker naar waarheid - en dat niet louter rationeel, met het hoofd, nee, ook relationeel, met het hart. Het brengt hem tot opeenvolgende bekeringen, 'omwentelingen van zijn gevoelens', zoals hij het zelf noemt: eerst tot de filosofie, daarna tot een obscure esoterische beweging die hij bijna tien jaar aanhing, ten slotte tot het christendom. Aan het begin van *Belijdenissen* schrijft hij, zich richtend tot de God die hem gevonden heeft, terwijl hij zocht naar die God: 'Gij hebt ons gemaakt naar u, en rusteloos blijft ons hart totdat het zijn rust vindt in u' (*Belijdenissen* I, 1).

We weten veel over Augustinus, maar hoe hij eruit zag, weten we niet. Hij werd geboren in Thagaste, in het huidige Algerije, op 13 november 354 in een gezin van geromaniseerde, Latijn sprekende Berbers. Een Berber uit Noord-Afrika, dat was hij. In de christelijke iconografie wordt hij steevast neergezet als een blanke Europeaan, en is dan eerder een blonde Germaan dan een donker getinte Spanjaard of Italiaan. Maar als je je enigszins wilt voorstellen hoe Augustinus eruit zag, ga dan eens rondlopen op het Mercatorplein.

Een Latijn sprekende Berber: de streek waar hij leefde en opgroeide, was een provincie van het West-Romeinse rijk - daar zou hij de nadagen van beleven. En wat in die tijd veel voorkwam: hij werd geboren uit een gemengd huwelijk. Zijn vader, Patricius, was een 'heiden', die zich, ook al niet ongebruikelijk, op zijn sterfbed liet dopen. Zijn moeder, Monnica, was christen, vurig en vroom. (De kerk van toen had geen enkel bezwaar tegen zulke gemengde huwelijken.)

De hoogbegaafde Augustinus krijgt de kans om te studeren. Hij volgt de normale Romeinse opleiding. Met zestien jaar breekt er wegens geldgebrek een periode aan van niets doen. Hij gaat zich vervelen en, hij is nu eenmaal zestien, worstelen met zijn ontloken seksualiteit. In *Belijdenissen* (2.2.4) schrijft hij: 'In dat zestiende jaar van mijn leven naar het vlees, toen de waanzin van de wellust de staf over mij ging zwaaien en ik mij met handen en voeten aan hem overgaf, aan die wellust, waar de menselijke ontaarding vrijdom aan geeft, maar die voor uw - Gods - wetten ongeoorloofd is.'

Zo gaat het pagina's lang door. Hoe hij zichzelf ontleedt. Hoe hij zijn verleden, diep gravend in zijn geheugen, op de pijnbank legt. Augustinus was de eerste psycholoog van de geschiedenis. Althans, de eerste die buitenstaanders zo'n inzage biedt in de diepste diepten van zijn gemoed. Wij zijn onze herinnering. We zijn wat ligt opgeslagen in ons geheugen - *memoria* in het Latijn. (Maar wat als je geheugen je in de steek laat? Mensen die lijden aan Alzheimer, verliezen hun geheugen en raken onteigend.)

Over de *memoria*, de herinnering, schrijft Augustinus een schitterende verhandeling in boek 10 van *Belijdenissen*. 'Goed geordend en soort bij soort liggen daar (*in memoria*) de dingen opgeborgen, die ieder langs zijn eigen toegang naar binnen zijn gebracht. (...) Ook al vertoef ik in duisternis en stilte, ik breng, als ik dat wil, in mijn geheugen kleuren te voorschijn en maak onderscheid tussen wit en zwart en tussen andere kleuren, waar ik dat wil. (...) Zonder iets te ruiken, onderscheid ik tussen de geur van lelies en die van viooltjes, en zonder op dat moment iets te beproeven of te betasten, alleen maar door mij te herinneren, prefereer ik honing boven most en het gladde boven het ruwe' (*Belijdenissen* 10.8.13).

Wij zijn onze herinnering. Maar ook kleuren wij onze herinnering - wit of zwart of anderszins - door wie wij geworden zijn, met de ideeën en waarden, die wij ons in tal van jaren en niet zonder schade en schande hebben eigen gemaakt. Augustinus zal, als zestienjarige, zijn seksuele begeerte toch niet hebben beleefd als 'menselijke ontarding'? Hoe dan ook, hij heeft zich er met volle teugen aan overgegeven. Jarenlang hokt hij samen met een meisje. Hij maakt haar zwanger, zij baart een zoon, maar later, na zijn bekering tot het christendom, stuurt hij haar weg op sterke aandrang van zijn moeder.

Belijdenissen leest als een openbare biecht of, modern gezegd, als het verslag van een therapie. Augustinus 'belijdt' - hij zegt zelf zijn 'zonden', alles wat hij zich herinnert van vroeger jaren en hoe, in het licht van zijn overgang tot het christendom, hij daar nu tegen aankijkt. En hij nodigt zijn lezers uit hetzelfde te doen, met het voertuig van het geheugen de weg te vinden van 'zonde' naar 'genade', op zoek naar het 'gelukkige leven', zoals hij het noemde, *beata vita*.

Toen Augustinus negenentwintig jaar oud was, vertrok hij naar Rome om daar retorica te doceren - 'welsprekendheid', de kunst van het oreren en debatteren. Enkele jaren later volgde zijn benoeming in Milaan tot stedelijk leraar in de retorica. Daar ontmoette hij bisschop Ambrosius (339-397), een rechtzinnig, rechtlijnig man en buitengewoon intolerant. Daar kwam hij in aanraking met een christendom dat een wijsgerig-mystieke jas had aangetrokken, maar juist daarom, filosoof als hij was, voor hem aantrekkelijke kanten had.

Na veel gesprekken met christelijke en niet-christelijke vrienden, lang aarzelen en de nodige mitsen en maren, bekeerde Augustinus zich tot het christendom waarin hij in Milaan was onderwezen. Hoe dat gebeurde, hebben we horen voorlezen.

Augustinus en een groep geestverwante vrienden verblijven in een huis, ergens in Milaan. Bij dat huis was een kleine tuin. De 'storm in zijn binnenste' had Augustinus naar die tuin gedreven, om daar alleen te zijn en het laatste, innerlijke gevecht met zichzelf aan te gaan. Alypius, ongerust over zijn vriend, volgde hem op de voet. Ze gingen zitten, zo ver mogelijk van het huis, om door niemand gestoord te worden. 'En toen, nadat uit verholen gronden een diep overdenken al mijn ellende naar boven had gebracht en vóór de ogen van mijn hart had neergezet, toen brak er een geweldige storm los, die een geweldige tranenregen met zich meedroeg.'

Hij loopt weg van Alypius en is helemaal alleen, met zijn ziel, als hij hoort: 'Neem en lees! Neem en lees!' Hij grijpt naar het boek van de apostel - bedoeld is Paulus en de passage waar

zijn ogen het eerst op vallen, stamt uit de brief aan de Romeinen (13:13): 'Trekt de Heer Jezus Christus aan en vertroetelt niet het vlees in begeerlijkheid.' Die zin deed het hem. En die verklaarde hij zo, voor zichzelf: als ik Jezus Christus aanhang, 'aantrek', volgt daaruit dat ik moet kiezen voor een leven zonder seksuele betrekkingen. En zo deed hij. Al de duisternis van zijn weifelen en twijfelen verdween als sneeuw voor de zon.

Wat hij zocht, lag buiten hem - had hij lange tijd gemeend. Op hoge bergtoppen, in de machtige golven van de zee, in de banen van de gesternten. Nu weet hij: zoek wie je bent niet buiten jezelf; daal af in je ziel, verken je geest en wees vol verwondering. Zoals hij schrijft en zoals wij gaan zingen (*Belijdenissen* 10.38): 'Laat heb ik u lief gekregen, o schoonheid, zo oud en zo nieuw, laat heb ik u lief gekregen! En gij waart binnen en ik was buiten, en daar zocht ik u, en ik rende, wanstaltig als ik was, op de schone dingen af die door u gemaakt zijn.'
Laat heb ik u lief gekregen. Wacht even! We zingen toch: Veel te laat heb ik jou lief gekregen? De Latijnse tekst leest: *sero te amavi. Sero* betekent 'laat'. Waarom is dat 'veel te laat' geworden? 'Omdat het zo voelt,' heeft de grote dichter eens gezegd. Die urgentie - zo kun je het beleven.

Hoe ging het verder? Augustinus maakte snel kerkelijke carrière. Hij werd bisschop, tegen zijn zin, maar toch. En hij schreef en schreef. Ongeëvenaard groot is zijn invloed geweest op de christelijke theologie na hem. De leer van de erfzonde stamt van hem, dat elke mens in zonde is verwekt en geboren; en dat ook de seksuele daad waardoor mensen worden verwekt, zondig is - daarin is bij uitstek de zonde zichtbaar, daarin is de zonde als het ware geïmplanteerd. Augustinus raakte er gaandeweg van overtuigd dat seksuele begeerte de bron is van alle zonde. De menselijke natuur is verdorven, meende hij. Mensen zijn onderworpen aan de slavernij van de zonde. Wat kan de mens hiervan genezen? Enkel de genade. Wij mensen zijn geheel afhankelijk van Gods genade.

Dit gedachtegoed, deze leer van zonde en genade, is van niet te onderschatten invloed geweest op de ontwikkeling van de westerse cultuur, tot in de Reformatie - het *sola gratia*, 'enkel de genade', van Maarten Luther, augustijner monnik in Wittenberg, en de Heidelbergse Catechismus, die ons voorhoudt dat de mens 'geneigd is tot alle kwaad en niet in staat tot enig goed'.

Maar ook nog op ander terrein heeft Augustinus van zich doen spreken. Zijn hoofdwerk heeft als titel *De stad van God*. Je zou dat werk kunnen bestempelen als een politieke theologie. Het is een vuistdik, fascinerend boek dat over ongeveer alles gaat wat zich in de oudheid heeft aangediend in de trits cultuur, politiek en religie. Maar het boek heeft Augustinus allereerst geschreven om deze vraag te beantwoorden: hoe kan het dat Rome uitgerekend in deze *tempora christiana*, deze 'christelijke tijden', ten onder is gegaan? Was het niet van Godswege zo beschikt dat ecclesia en staat samen zouden optrekken, zolang de wereld duurt? Als nu een van de twee partners wegvalt, hoe met het dan verder met de achtergeblevene? Het antwoord van Augustinus: elke aardse stad, stadstaat of staat is tijdelijk, van voorbijgaande aard; die gaat op enig moment aan hoogmoed te gronde. Alleen de stad van God is eeuwig, daar heerst de liefde die God is - en van die eeuwige stad is de ecclesia op aarde, ondanks al haar feilen, een betrouwbare voorafbeelding.

Dit politieke model heeft de tand des tijds behoorlijk doorstaan, het voortdurende heen en weer tussen zogeheten 'wereldlijke' macht en 'geestelijke macht', tot diep in de middeleeuwen - en niet zonder bloedig geweld.

Maar als hij dit schrijft, in *De stad van God* - om diep in het geheugen te griffen (4.4):

Als dus de gerechtigheid terzijde is geschoven, wat zijn koninkrijken dan anders dan grote roversbenden? Wat zijn trouwens roversbenden anders dan kleine koninkrijken?

(...)

Daarom was dat antwoord, dat een gevangen zeerover aan Alexander de Grote gaf, ook zo geestig en zo raak. Deze koning vroeg de man namelijk wat hem bezielde om de zee onveilig te maken, waarop hij vrijmoedig en hooghartig antwoordde: 'Net wat u bezielt om het de hele wereld te doen! Maar omdat ik het met een klein scheepje doe, heet ik rover; terwijl u, met uw grote vloot, heerser heet!'

Wij, hier bijeen, wij leven nu, zo jong en, vooral, zo oud als wij zijn. Die 'erfzonde'? Die lichaamsvijandelijkheid? Daar hebben we resoluut afstand van genomen. Wij zijn mensen. Dat wil ook zeggen: we zijn ons lichaam, vastgeklonken aan de aarde, met alle faculteiten waarmee het is toegerust: ons denken, dromen, verlangen, spreken, tasten - ook ons begeren. We raken aan anderen, aan elkaar - liefst zonder angst en zonder schaamte. Zo bewijzen wij elkander genadedienst. Of noem het liefde. En vriendschap.